

Дослідження/

Олександр Дзюблюк

Завідувач кафедри банківської справи
Тернопільського національного
економічного університету,
доктор економічних наук, професор

Розвиток банківського сектору в умовах деформації світового фінансового простору

Двадцятирічний досвід, набутий в незалежній Україні як практиками банківської справи, так і її аналітиками, є надійною основою для розроблення стратегічних напрямів подальшого розвитку банківської системи. Найгостріші проблеми банківської діяльності загалом виявила остання глобальна фінансово-економічна криза. Постійний автор "Вісника НБУ", відомий в Україні дослідник банківської справи Олександр Дзюблюк виокремлює серед них одну з найважливіших, яка набула планетарного масштабу і від вирішення якої значною мірою залежить гармонійний розвиток економіки всього світу. Йдеться про певну невідповідність, або, як кажуть аналітики, відрив світового фінансового простору від потреб реального сектору економіки. В Україні, яка поступово, але неухильно інтегрується у світовий фінансово-економічний простір, ця проблема теж проявляється дедалі виразніше. Аналізуючи можливі шляхи її вирішення на національному рівні, автор пропонує прийнятні, на його думку, способи оптимізації діяльності вітчизняних банків на сучасному етапі подолання наслідків кризових явищ. Зокрема йдеться про методи підвищення рівня їх капіталізації, стабілізації ресурсної бази та удосконалення кредитної політики.

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР І ЕКОНОМІКА

Особливості сучасної світової фінансово-економічної кризи проявляються в тому, що вона деформує структуру економічних систем розвинутих країн і значною мірою посилює вже існуючі диспропорції у розвитку країн із перехідною економікою, до яких належить і Україна. Йдеться по суті про викривлення, деформацію світового фінансового простору, відрив якого від реального сектору економіки набув таких масштабів, за яких він почав функціонувати за власними законами, поступово перетворюючись на закрити систему зі своїми грошовими потоками, рух яких уже перестав бути націленим на єдину мету фінансового посередництва – перерозподіл коштів у вигляді переміщення капіталів і кредитів між галузями й секторами господарства в інтересах забезпечення безперервності економічного зростання.

За оцінками експертів, лише близько 15% фінансових операцій на світо-

вому ринку пов'язані з реальним виробництвом, а більша частина грошових потоків обслуговує оборот різноманітних цінних паперів, зокрема похідних, які не виходять за межі фінансової сфери. Підтвердженням цього може бути обсяг світового ВВП, який становить приблизно 60 трлн. доларів США. Водночас сукупний обсяг глобального ринку деривативів перевищує 600 трлн. доларів [1, с. 20]. За оцінкою відомого перуанського економіста Ернандо де Сото, їх сума може становити навіть до 1 квадрильона доларів США [2]. Похідні фінансові інструменти, що виникли як засіб страхування ризиків, почали дедалі частіше використовуватися для проведення спекулятивних операцій, віддаляючись від реальної економіки. Причому ці інструменти не знижували ризик загалом, а перерозподіляли його, акумулюючи і відкладаючи на майбутнє. Зрештою фінансові інститути створили справжню піраміду деривативів, що й стало одним із факторів розгортання фінансової кризи.

За нормальних умов фінансовий

сектор мав би залежати від реальної економіки. Нині спостерігаємо всеохоплюваність фінансовими відносинами усіх сфер економічного і соціального життя суспільства. Тому їх уже навіть некоректно вважати "сектором". З огляду на глобальний характер впливу більш доцільним, на наш погляд, стає поняття фінансового простору, який охоплює усю сукупність фінансових ринків із різними використовуваними на них інструментами, а також фінансових інститутів, що діють на цих ринках, причому доволі часто – у наднаціональних масштабах. Роль секторів у даному випадку відіграють інституційні складові фінансового простору – банківський, страховий, інвестиційний, брокерський та інші, котрі, тісно переплітаючись між собою і взаємно проникаючи одне в одного, утворюють той широкомасштабний конгломерат ринкових інтересів, які з метою проведення високоприбуткових фінансових операцій дедалі більше віддаляються від потреб реального, тобто виробничого, сектору, що власне і деформує саму природу

економічної діяльності. Адже йдеться про паралельну до традиційної та по суті вже нову фінансову систему, яка охоплює різного роду інвестиційні банки, хеджеві фонди, брокерські контори, здатні емітувати різного роду боргові зобов'язання як сурогати грошової маси поза контролем центральних банків і отримувати основну частку доходів завдяки асиметрії інформації (тобто її обмеженості чи недоступності для суб'єктів ринку внаслідок закритості та непрозорості низки фінансових операцій), що і спричинило розрив традиційного зв'язку споживання і виробництва.

Тенденції глобалізації світового господарства, які спостерігаються упродовж останніх десятиліть, поступово призвели до того, що фінансовий простір загалом і банківська система як його невід'ємна складова зокрема, почали відігравати домінуючу роль у перебігу економічних процесів, визначаючи по суті часові параметри та

Деформація світового фінансового простору набула таких масштабів, за яких він позав функціонування за власними законами, поступово перетворюючись на закрити систему зі своїми грошовими потоками

якісні характеристики економічного циклу, які за умов глобалізованого світу і посилення впливу розвитку міжнародної економіки на національні господарства набули вражаючих і загрозливих масштабів. За інших обставин навряд чи справило б такий згубний вплив на Україну і на розвиток її банківського сектору банкрутство американського інвестиційного банку Леман Бразерс (Lehman Brothers), після якого розгортання фінансової кризи і, як наслідок, значне державне втручання, спрямоване на порятунок банківських установ, набули глобальних розмірів, а сама криза поширилася і на нашу державу.

Отже, якщо вести мову про сучасні напрями деформації фінансового простору, то серед них слід виокремити насамперед такі:

- викривлення цільової спрямованості процесу перерозподілу ресурсів у механізмі фінансового посередництва, здійснюваного банківською системою, із потреб виробництва на потреби споживання;
- суттєвий відрив грошових потоків від реальних процесів виробництва

і реалізації продукції із переорієнтацією їх на обслуговування “замкнутого фінансового циклу”, що визначається рухом коштів задля обслуговування усіляких сурогатних інструментів (передусім деривативів), потребу в яких ніхто не ставить під сумнів, однак масштаби обігу яких перейшли розумні межі внаслідок неконтрольованості з боку центробанків;

- витіснення ринками капіталу і похідних фінансових інструментів класичного механізму організації банківського кредитування із напрацьованими методиками щодо оцінки кредитоспроможності, відбору позичальників, ретельного аналізу ліквідності застави;

- викривлення системи перерозподілу фінансових ресурсів у межах державного сектору, що внаслідок дії світової фінансової кризи визначає спрямування державами величезних сум коштів (як платників податків, так і емітованих шляхом випуску державних боргових зобов'язань) не на виконання прямих своїх функцій, що визначаються роллю і місцем держави у ринковій економіці, а на підтримання “на плаву” тих кредитних установ, що опинилися на межі банкрутства саме через надмірно ризиковану й безвідповідальну політику їх менеджменту.

Найбільшою мірою негативний вплив зазначених світових тенденцій позначається саме на розвитку банківського сектору, який і є основою фінансового простору. Вітчизняний банківський сектор, на жаль, теж не захищений від криз. Остання з них виникла через зовнішні фактори, однак була істотно посилена внутрішніми суперечностями розвитку економіки нашої країни.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

На сьогодні подальший розвиток банківського сектору вирішальною мірою залежить від швидкості подолання кризових явищ, тож програма стабілізаційних заходів має включати в себе комплекс заходів, пов'язаних із факторами, що власне і справили негативний вплив на нього.

Банківський сектор, здійснюючи фінансове посередництво на ринку, особливо з урахуванням його сучасних глобальних масштабів, поза сумнівом, здатен міняти характер циклічних процесів, посилюючи волатильність та нестабільність показників економічного розвитку. Нинішня

криза і справді є кризою передусім фінансовою [3, с.27]. Однак було б несправедливо вважати саме фінансову сферу економіки головним і чи не єдиним джерелом кризових явищ і нових шоків для нефінансових секторів господарства. Адже якщо сучасна світова фінансово-економічна криза була спровокована іпотечною кризою в США, то вона, у свою чергу, стала результатом тривалої і надмірно ризикованої зміни споживчої поведінки населення на ринку нерухомості. Так виникла практика кредитування людей із невідомою кредитною історією, без перспектив високого рівня доходів, а іноді – навіть безробітних.

Аналогічна ситуація щодо споживчих настроїв склалася і в Україні, тільки, на відміну від іпотечного кредитування американських банків, на вітчизняних теренах кризі передувало широкомасштабне життя в борг, підтримуване валютними кредитами банків та їхніми зовнішніми запозиченнями. Однак слід зазначити, що самі комерційні банки не були ініціаторами кредитних відносин і не визначали споживчі настрої населення, а намагалися адекватно реагувати на них, переслідуючи ті цілі, які притаманні фінан-

Серед першопричин світової фінансової кризи – недооцінка ризиків, агресивна експансія нових кредитних продуктів, “стагна” поведінка учасників ринку і домінування психологічних факторів при прийнятті економічних рішень

совому простору і які далекі від насущних потреб реального сектору. У даному разі фінансові ринки та інститути, тобто те, що ми називаємо сучасним фінансовим простором, не будучи першоджерелом проблем, істотно посилили дію основних факторів розгортання кризи у світовому і національному масштабі, зокрема в Україні.

Вочевидь на глобальному рівні недовзі будуть вжиті заходи щодо запровадження жорсткішого контролю за діяльністю банківських і небанківських фінансових установ, регулювання бонусних виплат їхньому менеджменту, запровадження обмежень на здійснення високоризикових операцій на фінансових ринках, зокрема вкладення коштів у різного роду хеджеві фонди, проведення операцій із цінними паперами, безпосередньо не пов'язаними з обслуговуванням клієнтів, а також регулювання ринку по-

хідних фінансових інструментів. Однак потрібно розуміти, що це стосується глобального рівня фінансового регулювання і належить до компетенції міжнародних фінансових організацій та міжрядових угод провідних розвинутих країн світу.

Для нашої країни важливішим є розгляд тих головних проблем, які потрібно було б вирішувати задля зменшення деформації фінансового простору хоча б на національному рівні. Серед них найактуальніші такі:

- недостатній рівень капіталізації банківського сектору, а відтак його надмірна вразливість перед ризиками;
- слабкість ресурсної бази банківських установ і брак належного обсягу грошових ресурсів для довгострокового кредитування реального сектору, без чого неможливо є повномасштабна модернізація економіки;
- недостатньо ефективна кредитна політика та недоліки в управлінні ризиками банківської діяльності і, як наслідок, переобтяженість банків проблемними активами.

Нормальний, тобто недеформований фінансовий простір передбачає повноцінну і ефективну реалізацію банками своєї базової функції – фінансового посередництва, що зумовлює наявність у них можливостей сформувати належним чином власний капітал, обсяг якого здатний протистояти можливим ризикам, що, у свою чергу, підвищуючи рівень довіри до банківських установ, дає їм змогу акумулювати достатні обсяги довгострокових грошових ресурсів, які можуть бути інвестовані на потреби реального сектору, зумовлюючи принципові можливості забезпечення довготривалого і стійкого економічного зростання з усіма його бажаними наслідками щодо забезпечення високої зайнятості та належних соціальних стандартів.

Таким чином, можна обґрунтувати послідовний взаємозв'язок базових елементів, на яких засновується і від яких залежить ефективність функціонування банківського сектору та які можуть слугувати відправною точкою для подолання деформації фінансового простору принаймні на національному рівні: достатній капітал банків → довгострокова стабільна ресурсна база → ефективна кредитна політика. Водночас цей простий, на перший погляд, алгоритм забезпечення ефективного функціонування банківського сектору в реальній дійсності може зіштовхнутися з цілою низкою об'єктивних труднощів, зумовлених дією

екзогенних та ендегенних факторів макроекономічного, циклічного, інституційного, законодавчого та іншого характеру, що неодмінно треба враховувати при розробці відповідних стабілізаційних заходів.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ БАНКІВ

Питання капіталізації банківського сектору нерозривно пов'язане зі стабільністю його функціонування, що відображає спроможність банків виконувати свої фінансові зобов'язання не лише перед вкладниками, кредиторами, акціонерами, а й перед позичальниками – з точки зору можливості надавати кредит, тобто повноцінно виконувати функцію фінансового посередництва на ринку. Проблема недостатньої капіталізації банків набула особливої актуальності в період розгортання світової фінансової кризи, поставивши на порядок денний нагальну потребу приведення капіталу банків у відповідність із величиною ризиків, що супроводжують здійснювані ними операції, забезпечуючи банкам можливість компенсувати ймовірні збитки. Крім того, належний рівень капіталізації банків є необхідною умовою їх здатності кредитувати реальний сектор відповідно до потреб економічного розвитку незалежно від імовірних збурень у фінансовому просторі. Адже завдяки достатньому капіталу комерційний банк може дозволити собі навіть певні збитки, які не становитимуть серйозної загрози платоспроможності, що особливо важливо у період кризових явищ на фінансовому ринку.

Виходячи з цього, зростання капіталізації вітчизняної банківської системи є необхідною умовою її розвитку, забезпечення фінансової стійкості та надійності. Відтак виникає об'єктивна

Необхідний рівень капіталізації банків є необхідною умовою їх здатності кредитувати реальний сектор відповідно до потреб економічного розвитку

потреба пошуку джерел зростання власного капіталу, серед яких головними є прибуток банку, кошти акціонерів і субординований борг. Однак у період кризових явищ фінансові результати діяльності банків починають характеризуватися скороченням прибутку і появою збитків. Залучення ко-

штів на умовах субординованого боргу та від акціонерів також стає пов'язаним із труднощами загальноекономічного характеру, зумовленими дефіцитом грошових ресурсів на фінансовому ринку в період кризи.

За таких обставин одним із потенційних напрямів виконання вимог зі збільшення обсягу власного капіталу банку є процеси злиття і поглинання, що визначає тенденції підвищення концентрації банківського капіталу і зменшення кількості самих банків. Проте цей процес не можна оцінювати однозначно, оскільки він має як позитивні, так і негативні риси. Серед позитивних насамперед такі:

1) більший розмір капіталу банку, поза сумнівом, підвищує довіру до нього і створює йому конкурентні переваги;

2) вища дохідність і більша диверсифікованість активів великих банків потенційно є фактором нижчого рівня ризику їх діяльності;

3) розвинуті банки більшою мірою відповідають завданням фінансування великих інвестиційних проектів без загрози порушення чинних нормативів кредитного ризику;

4) значні масштаби діяльності і уніфікація банківських технологій здатні знизити операційні витрати великих банків, а відтак сприяти здешевленню послуг, що ними надаються;

5) великі банки, діючи у масштабах усього національного господарства, спроможні ефективно перерозподіляти ресурси, що визначається їх можливістю аналізувати стан значно більшого кола об'єктів потенційного інвестування коштів;

6) для регулятора ринку в особі центрального банку складаються кращі умови щодо нагляду і контролю, оскільки зменшується кількість самих об'єктів регулювання.

Водночас економіці потрібні різні за розмірами комерційні банки, кожен із яких може зайняти власну нішу на фінансовому ринку, забезпечуючи ефективно обслуговування відповідних груп клієнтів. Це пов'язано з тим, що надмірна концентрація банківського капіталу може супроводжуватися цілою низкою негативних наслідків цього процесу. Основні з них такі:

1) значні розміри капіталу банку ще не гарантують його високої ефективності та фінансової надійності;

2) витіснення дрібних та середніх банків із фінансового ринку потенційно може створити певні труднощі для малих і середніх підприємств і

приватних осіб щодо отримання кредитів та інших банківських послуг;

3) зниження рівня конкуренції на ринку банківських послуг може негативно позначитися на їх якості і стримувати інноваційний процес у розвитку банківських технологій;

4) поступова монополізація кредитного ринку створює для банків можливості занижувати процентні ставки за залученими депозитами і завищувати їх за кредитами, що надаються;

5) високий рівень маржі дає можливість банкам обмежувати пропозицію кредитів, що спрямовуються у реальний сектор, особливо стосовно кредитування інноваційних, високотехнологічних проектів, реалізація яких пов'язана із підвищеним ступенем ризику, а це, в свою чергу, справлятиме негативний вплив на весь економічний розвиток;

6) великі банки із плином часу можуть виявити схильність до проведення більш ризикованої кредитної політики в надії на гарантовану підтримку держави задля уникнення дестабілізації банківського сектору в цілому, виходячи із принципу "too big to fail" (тобто занадто великі, щоб збанкрутувати).

Отже, потрібно чітко розуміти, що механічне скорочення кількості банків із невеликим капіталом шляхом об'єднання чи поглинання не вирішує проблеми збільшення обсягу капіталу банківської системи в цілому, а потребує додаткових джерел коштів і вимагає реалізації завдання із подолання дефіциту нагромаджень грошових ресурсів на внутрішньому ринку. Очевидно, що необхідними є економічні методи стимулювання процесу підвищення рівня капіталізації банківської системи, серед яких можна було б виділити такі:

- запровадження пільг щодо оподаткування прибутку банків у частині, яка спрямовується на поповнення капіталу;
- сприяння реалізації акцій банків на фондовому ринку шляхом мінімізації формальних процедур і дозволів на здійснення первинної емісії;
- розширення можливостей і умов використання банками фінансових інструментів субординованого боргу.

Водночас потрібно визнати, що перспективи активізації кредитування реального сектору економіки будуть безпосередньо залежати від вирішення проблеми надмірного розпорощення банківського капіталу, адже значна кількість дрібних банків помітно зни-

Таблиця 1. Динаміка власного капіталу банків України

Показники	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.01. 2010 р.	01.01. 2011 р.
Власний капітал, млн. грн.	18 421	25 451	42 566	69 578	119 263	115 175	137 725
Статутний капітал, млн. грн.	11 648	16 144	26 266	42 873	82 454	119 189	145 857
Регулятивний капітал, млн. грн.	18 188	26 373	41 148	72 265	123 066	135 802	160 897
Адекватність регулятивного капіталу (H2)	16.81	14.95	14.19	13.92	14.01	18.08	20.83
Результат діяльності, млн. грн.	1 263	2 170	4 144	6 620	7 304	-38 450	-13 027

Джерело: [5, с. 27].

жує ефективність системи фінансового посередництва в цілому через вельми низькі граничні можливості акумулювання й кредитного перерозподілу ресурсів. А відтак рішення Національного банку України [4], яким передбачається збільшення до 1 січня 2012 р. вимог щодо формування комерційними банками регулятивного капіталу до суми 120 млн. грн. слід загалом оцінювати позитивно. Навіть попри те, що упродовж останніх років спостерігалася стійка тенденція до збільшення розміру власного капіталу банків та виконання нормативу адекватності регулятивного капіталу по системі в цілому (див. таблицю 1), потрібно розуміти, що врахування у даному показнику кредитного і валютного ризиків ще не дає достатнього "запасу міцності", оскільки поза увагою залишаються інші види банківських ризиків (процентний, операційний, інвестиційний тощо), проявом чого стали істотні збитки, яких зазнали банки в 2009–2010 рр.

Отже, подальшому нарощуванню обсягу власного капіталу банків як необхідної умови розвитку банківського сектору, адекватному потребам економіки, по суті немає альтернативи. А якщо врахувати навіть віддалені перспективи впровадження нових світових стандартів банківського регулювання (Базеля III), які передбачають ще жорсткіші вимоги до якості, достатності та прозорості капіталу банків, то стає очевидною потреба у пересмисленні усієї довгострокової стратегії розвитку банківської системи і спрямування зусиль на появу в нашій країні справді великих фінансових інституцій із таким капіталом, величина якого відповідає завданню щодо успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім шокам та врахування усіх можливих ризиків. Бо чи можуть, скажімо, дрібні інститути фінансового ринку забезпечувати належним обсягом грошових ресурсів реалізацію урядових програм розвитку інвестиційної діяльності [6], що передбачають загально модернізацію економіки, збіль-

шення частки високотехнологічних виробництв, створення високопродуктивних робочих місць? Очевидно, що ні.

Водночас слід визнати, що обмеженість внутрішніх фінансових джерел стає нині одним із головних факторів, які стримуватимуть у подальшому підвищення рівня капіталізації вітчизняного банківського сектору. За таких обставин іноземне інвестування як джерело фінансових ресурсів у процесі формування банківського капіталу може стати важливим фактором посилення ролі банківської системи в акумулюванні і перерозподілі значних обсягів грошових коштів саме на нові технологічні потреби розвитку реального сектору. А задля мінімізації тих ризиків, які супроводжують процес залучення іноземних інвестицій на формування банківського капіталу, можна було б вжити низку заходів, які відображали б посилення регулятивного впливу центрального банку на відповідні банківські установи. Йдеться, зокрема, про такі заходи як:

1) обмеження можливостей монополізації певних сегментів ринку банківських послуг шляхом запровадження граничної частки вкладень одного банку у загальному обсязі кредитних, платіжних чи інших фінансових інструментів певного виду;

2) запровадження кількісних обмежень на розвиток мережі філій у розрізі регіонів з метою більшої диверсифікації джерел акумулювання кредитних ресурсів і недопущення їх необгрунтованого вимивання та нераціонального перерозподілу;

3) обмеження величини процентного спреду, тобто різниці між ставкою залучення і розміщення грошових ресурсів (як варіант можливих дій центробанку, що не обов'язково використовується);

4) зменшення можливостей дострокового вилучення інвестованих коштів до закінчення певного зумовленого заздалегідь періоду та інші заходи.

Вочевидь без подібного адміністра-

тивного регулювання активна участь іноземних інвестицій у капіталі банків буде надмірно вразливою перед зовнішніми шоками, відтворюючи негативні тенденції розвитку вітчизняної банківської системи у 2008–2010 роках. Слід визнати також, що у разі відсутності широкомасштабних зовнішніх інвестицій розглядати банківську систему як ключового інституційного інвестора в технологічну модернізацію вітчизняної економіки не буде підстав.

РЕСУРСНА БАЗА БАНКІВ

Вирішення стратегічних завдань із нарощування банківськими установами обсягів кредитування процесу модернізації економіки потребує кардинального розширення ресурсної бази комерційних банків, які поки що є практично єдиними (нарівні з державою) повноцінними інституційними інвесторами в національне господарство. При цьому наслідки світової фінансової кризи показують, що таке нарощування (на відміну від власного капіталу) має спиратися передусім на ефективне використання внутрішніх джерел банківських ресурсів, а не зовнішніх запозичень, які ставлять кредитні можливості банків у залежність від нестабільної кон'юнктури міжнародних ринків капіталу.

Не треба забувати, що активні зовнішні запозичення породжував саме дефіцит довгострокових ресурсів на внутрішньому фінансовому ринку, за якого переважна частка залучених банками коштів припадає на депозити

ми на строк понад два роки, нині становлять у структурі банківських ресурсів менше 6% (див. таблицю 2).

Очевидно, що така ситуація є неприйнятною і по мірі відновлення кредитного ринку після кризи та підвищення попиту з боку підприємств і населення на позичені кошти банківська система знову зіштовхнеться з проблемою гострого дефіциту довгострокових ресурсів усередині країни. За таких обставин пріоритетного значення для банків набуватиме залучення до складу ресурсної бази неорганізованих приватних заощаджень, які могли б стати важливим джерелом поповнення довгострокових банківських пасивів. Проявність таких коштів свідчить хоча б структура грошової маси у нашій країні, що відображає доволі суттєву частку агрегату М0, тобто грошей поза банками, які становлять третину від загального обсягу грошей в обігу (див. графік. 1) [8, с. 23]. Така значна частка готівкових коштів у грошовому обігу може бути спричинена, крім інших факторів, недовірою резидентів до банківської системи і пропонування нею умов розміщення коштів на різних видах вкладів, а також посиленням тінькової економіки, умови функціонування якої визначають здійснення платежів поза банківською системою, ухилення від сплати податків, виплату заробітних плат “у конвертах” тощо.

Попри те зрозуміло, що головною і необхідною умовою акумулювання вільних ресурсів фізичних і юридичних осіб на довгостроковій основі, що може стати вирішальним фактором зростання реального сектору економіки, є забезпечення стабільності національної валюти – гривні. Адже несприятливі макроекономічні умови в період розгортання фінансової кризи, наростання інфляційних процесів та значні коливання валютного курсу були причинами невпевненості вкладників та спонукали або до вилучення ними своїх депозитів або до розміщення коштів у банках переважно на короткий строк. Як видно із наведених у таблиці 2 да-

них, навіть депозити терміном від 1 до 2 років за останні роки скоротилися з 37.4 до 25.6% при збереженні тенденції зростання частки депозитів на вимогу, які значно меншою мірою можуть бути джерелом кредитних вкладень. Виходячи із цього, потрібно розглянути можливості реалізації комплексу тих заходів, цільова спрямованість яких визначатиме потенційні можливості збільшення тривалості строків акумулювання грошових ресурсів банками в нашій країні.

Серед основних таких заходів, які у перспективі могли б сприяти припливу коштів на банківські депозити та стабілізації строкової структури ресурсної бази банків, можна вважати:

1) розширення випуску вітчизняними банками власних цінних паперів із метою реалізації їх на внутрішньому грошовому ринку (банківські облігації і ощадні сертифікати);

2) активізація використання системи масових електронних платежів із застосуванням банківських карт для повсякденних розрахунків та оснащення підприємств роздрібною торгівлі і сфери послуг необхідними терміналами;

3) сприяння (зокрема на законодавчому рівні) розвитку недержавних форм пенсійного забезпечення та відповідних фондів, які можуть стати потужним джерелом довгострокових банківських ресурсів;

4) формування системи довгострокових житлових накопичувальних вкладів для придбання нерухомості, що надавали б можливість по завершенні терміну дії отримати в банку іпотечний кредит на пільгових умовах;

5) запровадження у банківську практику системи строкових вкладів, угоди за якими передбачають обов'язкове попереднє повідомлення банку про вилучення коштів за певний наперед обумовлений період;

6) забезпечення ефективного функціонування системи гарантування банківських вкладів із поступовим підвищенням мінімальних сум відшкоду-

Вирішення стратегічних завдань із нарощування банківськими установами обсягів кредитування процесу модернізації економіки потребує кардинального розширення ресурсної бази банків

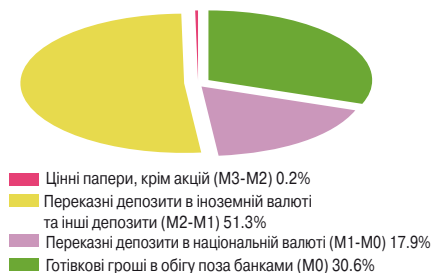
до запитання та депозити терміном до одного року, а кошти, залучені банка-

Таблиця 2. Структура депозитів, залучених комерційними банками України, за строками погашення

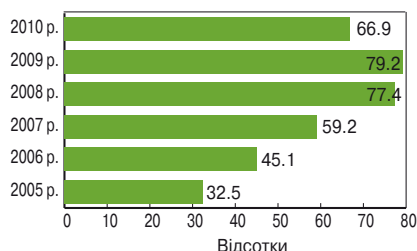
Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	Залишки коштів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Залишки коштів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Залишки коштів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Залишки коштів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %
Депозити на вимогу	93 404	32.9	107 589	29.9	119 793	35.8	152 477	36.6
Депозити терміном до 1 року	60 618	21.4	92 912	25.8	135 357	40.4	133 499	32.0
Депозити терміном від 1 до 2 років	106 222	37.4	122 344	34.0	60 425	18.0	106 718	25.6
Депозити терміном понад 2 роки	23 630	8.3	36 897	10.3	19 378	5.8	23 956	5.8
Усього залучених депозитів	283 875	100.0	359 740	100.0	334 953	100.0	416 650	100.0

Джерело: [8, с. 94].

Графік 1. Структура грошової маси М3 в Україні за станом на 01.01.2011 р.

Графік 2. Частка кредитів, наданих банками, у ВВП України

вання коштів, а також розгляд можливості виплати компенсацій юридичним особам;

7) застосування гарантійних інструментів банками, які використовують короткострокові пасиви для фінансування довгострокових інвестиційних проектів, що передбачало б дію механізму негайного рефінансування певних стандартизованих за рівнем ризику активів при настанні страхових випадків (наприклад, одночасного вилучення великої кількості короткострокових ресурсів, значного коливання господарської кон'юнктури тощо).

Необхідність збільшення довгострокових інвестицій безпосередньо впливає із потреб вітчизняної економіки у масштабній модернізації, що має відповідати завданням довгострокового економічного зростання в

умовах нового технологічного укладу. Йдеться про повне оновлення інфраструктури, основного капіталу, створення принципово нових знань і технологій, а для цього потрібні довгострокові ресурси. Відтак управління ресурсною базою комерційних банків через реалізацію зазначених заходів має бути спрямоване головним чином на стабілізацію її структури і збільшення частки у ній довгострокових коштів, що відповідатиме завданням кредитної політики із стимулювання розвитку реального сектору.

КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Активізація економічного зростання неможлива без розширення інвестицій у реальний сектор національного господарства, що робить дедалі важливішою роль у цьому процесі банківського кредиту як основи ефективного виконання банками своєї функції фінансового посередництва в нормально діючому фінансово-

Головною передумовою накопичення вільних ресурсів фізичних і юридичних осіб на довгостроковій основі, що може стати вирішальним фактором зростання реального сектору економіки, є забезпечення стабільності національної валюти — гривні

му просторі. При цьому використання кредиту в нашій країні має визначатися стратегічними завданнями щодо:

а) поступової відмови від надмірної експортної орієнтації національної економіки, що зменшить її вразливість перед зовнішніми шоками;

б) посилення орієнтації вітчизняного виробництва на внутрішні ринки збуту із одночасним стимулюванням інвестиційного попиту підприємств і

споживчого попиту населення;

в) упровадження нових технологій, стимулювання підвищення продуктивності праці як необхідної умови завоювання зовнішніх ринків на основі новітнього виробничого потенціалу.

Як індикатор кредитної активності банківського сектору в економіці можна використати показник, що відображає частку наданих банками кредитів у ВВП країни. При цьому зауважимо: навіть зростання за останній період цього відносного показника (див. графік 2), ще не свідчить про поліпшення якості кредитних вкладень банків.

Насамперед слід звернути увагу на порівняно малу частку банківського кредиту в фінансуванні інвестицій підприємств у основний капітал, особливо якщо йдеться про довготривалі строки таких вкладень (понад 5 років). Їх частка у загальному обсязі кредитного портфеля банків перебуває нині на рівні 5%, тоді як на кредитування поточної діяльності підприємств припадає близько 4/5 від усього обсягу всіх банківських позичок, наданих підприємствам (див. таблицю 3). При цьому невирішеними проблемами кредитної політики українських банків усе ще залишаються:

- нагромаджений обсяг проблемної заборгованості за наданими кредитами;
- відносно повільне зростання обсягів кредитування;
- високі кредитні ризики.

По суті це взаємопов'язані проблеми, адже саме нагромаджені кредитні та інші види ризиків і небажання банків у цих умовах приймати на себе нові додаткові ризики є основною причиною, що стримує кредитну активність банківської системи в сучасних умовах.

Попри те, що у 2010 році відновився приплив коштів в банківські вклади, це не супроводжувалося адекват-

Таблиця 3. Структура кредитів, наданих банками України підприємствам реального сектору

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %	Обсяг кредитів, млн. грн.	Частка у загальному обсязі, %
Усього наданих банками кредитів	260 476	100.0	443 665	100.0	462 215	100.0	500 961	100.0
Кредити в поточну діяльність	217 271	83.4	359 140	81.0	373 759	80.9	415 706	83.0
Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	10 618	4.1	18 262	4.1	17 670	3.8	13 612	2.7
Інші кредити в інвестиційну діяльність	32 587	12.5	66 263	14.9	70 786	15.3	71 643	14.3
У тому числі:								
до 1 року	2 290	0.9	4 096	0.9	5 461	1.2	7 421	1.5
від 1 року до 5 років	21 211	8.1	41 409	9.3	40 687	8.8	34 403	6.9
понад 5 років	9 085	3.5	20 757	4.7	24 638	5.3	29 819	5.9

Джерело: [8, с. 123].

ним збільшенням обсягів кредитування реального сектору. Незважаючи на формальні ознаки поліпшення, тобто певне зростання розміру кредитного портфеля банків в абсолютному вимірі (на 8.4% у 2010 році), його структура і якість усе ще потребують активних заходів із оптимізації відповідно до потреб посткризового етапу економічного розвитку країни. Адаптація частка проблемних кредитів у загальному обсязі банківських позичок, наданих підприємствам, лише за той же 2010 рік збільшилася з 11.3 до 13.1% [8, с. 39].

Тому головним завданням кредитної політики вітчизняних банків на етапі подолання наслідків фінансової кризи є не лише відновлення кредитної активності з метою сприяння стійкому економічному зростанню, а й урахування упущень, що траплялися в процесі формування ними кредитного портфеля. До цих прорахунків кредитної політики банків слід насамперед віднести:

1) нарощування темпів кредитної активності, незважаючи на поступове зниження платоспроможності позичальників, зростання вартості кредитних ресурсів та зниження вартості заставленого майна, що стало причиною погіршення якості кредитного портфеля банків, а також зростання простроченої заборгованості та необхідності формування резервів на можливі втрати за кредитами;

2) активне використання можливостей залучення кредитів за кордоном і розширення за рахунок цього депозитної бази, що призвело до зростання кількості позичальників і збільшення кредитного портфеля попри те, що одночасно не розроблялися адекватні методи ефективного ризик-менеджменту;

3) активізація пропозицій нових кредитних продуктів, у тому числі – валютних, споживчих кредитів, кредитних ліній на різного роду пільгових умовах без оцінки усіх можливих ризиків, які супроводжують відповідні новації;

4) ігнорування макроекономічних факторів банківських ризиків при оцінці кредитоспроможності позичальників, зокрема – зовнішніх факторів впливу світової фінансової кризи, а також особливостей реалізації валютно-курсової політики всередині країни.

Слід зауважити, що доступність зовнішніх ресурсів у період, який передував кризі, послабила відповідальність комерційних банків у ході

їх витрачання, зокрема в плані оцінки кредитоспроможності позичаль-

Активізація економічного зростання неможлива без розширення інвестицій у реальний сектор національного господарства

ників, внаслідок чого почала підвищеними темпами нагромаджуватися проблемна заборгованість. Як уже наголошувалося, не банки визначали споживчі настрої економічних агентів на ринку. Однак банківські установи, потураючи цим настроям, часто проводили просто безвідповідальну кредитну політику.

Природно, що відновлення кредитування підприємств і населення має означати передусім доступність за вартістю і обсягами банківських позичок, що надаються. Однак активізація кредитного процесу потребує вирішення проблеми адекватної оцінки кредитних ризиків, пошуку оптимальних напрямів їх мінімізації, ефективного правового забезпечення кредитної діяльності, а також стимулювання довгострокових інвестицій у реальний сектор. Серед заходів, які б могли сприяти вирішенню цих завдань, можна, зокрема, виділити такі:

1. Внесення змін у законодавство, які дали б змогу не лише прискорити та спростити процедуру задоволення вимог кредиторів, а й зменшити загальні витрати на стягнення боргу. Йдеться про розробку заходів зі списання тих банківських активів, реальна вартість яких суттєво нижча за номінальну або взагалі дорівнює нулю. І хоча небезпека таких заходів полягає у можливості втрати банками значної частини свого капіталу, проте потенційно їх реалізація може сприяти очищенню банківських балансів від так званих “токсичних” активів.

2. Поліпшення правового середовища банківської діяльності, що має передбачати насамперед подальше посилення захисту прав кредиторів шляхом підвищення на законодавчому рівні

Головним завданням кредитної політики банків на етапі подолання наслідків фінансової кризи є не лише відновлення кредитної активності, а й урахування попередніх помилок

фінансової дисципліни і відповідаль-

ності позичальників, створення правової основи для системи обліку переданого в заставу майна, охоплення кредитної діяльності всіх банківських установ інституціями кредитних історій, формування позасудових механізмів урегулювання зобов'язань за проблемною заборгованістю шляхом реструктуризації боргу, створення ринку відповідних банківських активів, включаючи і майно, що стягується в позасудовому порядку.

3. Подальший розвиток системи управління банківськими ризиками, що забезпечувала б прийняття виважених рішень щодо надання кредитів, своєчасну ідентифікацію всіх ризиків, а також превентивну оцінку всіх можливих наслідків їх реалізації. Важливим завданням слід вважати підвищення рівня транспарентності учасників ринку задля подолання інформаційної

Створення спеціалізованого державного банку розвитку могло б сприяти активізації банківського довгострокового кредитування реального сектору

асиметрії, унаслідок чого банки, послуговуючись недостовірною інформацією, не завжди спроможні відрізнити платоспроможних позичальників від недобросовісних клієнтів. А збільшення частки проблемної заборгованості змушує банки скорочувати кредитні вкладення або ж вони зростають недостатніми відносно потреб ВВП темпами, як це було, скажімо, в 2010 році (див. графік 2), що негативно позначається на інвестиційній активності в реальному секторі.

4. Активне використання на основі сучасних інформаційних технологій скорингових і рейтингових моделей оцінки кредитоспроможності позичальників із тим, щоб ефективно протистояти можливим ризикам нарощування проблемної заборгованості.

5. Створення спеціалізованого державного банку розвитку, головною метою якого має стати кредитування інвестиційних проектів за активної підтримки держави. Створення такого банку могло б сприяти активізації банківського довгострокового кредитування реального сектору, уникненню практики нецільового використання бюджетних коштів, наданих на інвестиції, і підвищенню ефективності їх використання. Кроком вперед у цьому напрямку могло б стати надан-

ня державних гарантій щодо кредитів на фінансування значних інвестиційних проектів, субсидування процентних ставок, створення спільних із банком фондів щодо фінансування венчурних і прямих інвестицій. Адже перевагою гарантійних механізмів є їх найменш затратний характер, що не потребує негайного відволікання бюджетних коштів і дає змогу залучати в економіку інвестиції, які за обсягами значно перевищують розміри гарантійного фонду.

Очевидно, що реалізація зазначених заходів могла б сприяти стимулюванню кредитної активності вітчизняних банків. Та все ж потрібно розуміти, що без вирішення структурних проблем економіки навіть попри інерційний розвиток банківської системи і досягнення порівняно невисоких темпів економічного зростання збережеться значна залежність внутрішньої фінансової стабільності нашої країни від глобальних ринків збуту вітчизняного експорту й зовнішнього припливу капіталу, що підвищує вразливість національного господарства перед майбутніми світовими циклічними і фінансовими кризами.

ПЕРСПЕКТИВИ ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ

Вирішення проблем підвищення рівня капіталізації, поліпшення ресурсної бази та оптимізації кредитної політики банків може стати найкращим початковим кроком на шляху реалізації комплексу заходів щодо підвищення взаємодії банківського сектору як основної інституційної ланки сучасного фінансового простору і реального сектору економіки на національному рівні, хоча такого різного відриву між ними як у масштабах глобальної економіки і не спостерігалось.

Проте у контексті розгортання сві-

Без істотної зміни сучасної парадигми розвитку грошово-кредитних відносин подолати деформацію світового фінансового простору неможливо

тової фінансової кризи потрібно звернути увагу ще і на зміну самої парадигми розвитку грошово-кредитних відносин, які є основою безперервності розширеного відтворення. За нинішніх умов ця зміна проявляється у поступовій трансформації грошово-

кредитних відносин у кредитно-грошові. При цьому йдеться не про зміну самої природи сучасних форм грошей, яка за будь-яких обставин усе ж залишається кредитною, а про видозміну власне кредитного процесу, його відрив від першооснов виникнення і зв'язку із товарним виробництвом, коли кредитні відносини опосередковували тимчасові природні розриви процесів виробництва й реалізації продукції через перерозподіл банківською системою тимчасово вільної від обороту вартості. Нині кредит починає генерувати сам себе, стимулюючи передусім споживання (як у вітчизняній економіці) або обслуговуючи рух похідних фінансових інструментів (як у світовому господарстві), унаслідок чого фінансовий простір по суті “замикається на собі”. Наслідком цього стали ті негативні явища та процеси, які й призвели до розгортання світової фінансової кризи – недооцінка ризиків (у тому числі й провідними рейтинговими агентствами), агресивна експансія нових кредитних продуктів, “стадна” поведінка учасників ринку і домінування психологічних факторів при прийнятті економічних рішень, перетворення субстандартних позичок на ліквідні активи через механізми сек'юритизації тощо. Тому зрозуміло, що без зміни цієї парадигми розвитку грошово-кредитних відносин шляхом розробки дієвих регулятивних підходів до впливу на фінансовий простір подолати його деформацію буде неможливо.

Варто пам'ятати: сучасний фінансовий простір, з одного боку, надає переваги інвесторам, кредиторам, позичальникам і емітентам завдяки своїм глобальним масштабам і відсутності істотних перешкод для переміщення капіталів, а з другого, є джерелом постійних ризиків для світової економіки, здатних поширювати негативний вплив на інші, нефінансові сектори економіки. Тому очевидно, що притаманні останньому періодові тенденції лібералізації фінансових ринків унаслідок кризових явищ мають бути змінені посиленням регулятивного впливу з боку держав на національному

В центрі уваги має бути не погляд на “у пожежному порядку” окремих інституційних ланок фінансового простору, а забезпечення загальних умов економічної і соціальної стабільності

рівні з тим, щоб у майбутньому уникнути “бульбашок” на ринках і витрачання бюджетних коштів на допомогу банківській системі.

Нинішнє поступове відновлення економічного зростання ще не означає автоматичного виходу із кризи. Вона завершиться тоді, коли будуть реалізовані заходи зі структурної трансформації фінансового простору, в тому числі й шляхом посилення його державного регулювання. Причому потрібно наголосити, що йдеться саме не про збільшення ролі держави в економіці, а про пошук нових і підвищення ефективності існуючих регулятивних інструментів, спрямованих передусім на посилення впливу на фінансові ринки. До того ж в умовах глобалізації застосування таких інструментів повинно б мати наднаціональний характер. А наголос має бути зроблений не так на “пожежному” порятунку окремих інституційних ланок фінансового простору (зокрема його банківського сектору), як на забезпеченні загальних умов економічної і соціальної стабільності.

Література

1. Прескин О.М. К вопросу о совершенствовании валютно-финансового миропорядка // Деньги и кредит. – 2010. – № 9. – С. 19–23.
2. Peruvian guru holds key to crisis // www.guardian.co.uk/business/2009/mar/15/hernando-de-soto-credit-crunch.
3. Дзюблюк О.В. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 20–30.
4. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України / Постанова Правління Національного банку України № 273 від 09.06.2010 р.
5. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2011 року // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 27.
6. Концепція Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1900-р від 29 вересня 2010 р.
7. Дзюблюк О.В. Глобалізаційні процеси та участь іноземного капіталу у розвитку вітчизняної банківської системи // Банківська справа. – 2008. – № 2. – С. 37–46.
8. Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 2. – 199 с.